

Rimán Áron¹

Az ideális állam jogelméleti koncepciója: az alapjog-védelem, a hatékonyság és a legitimitás egyensúlya²

Absztrakt

Jelen kutatás – jogelméleti alapokon – egy ideális alternatív állam koncepcióját dolgozza ki, amely az alapjogvédelem és a közjó mint állami célok érdekében, a gazdasági hatékonyság, a fenntarthatóság és a legitim működés közötti egyensúlyt kívánja megteremteni. A tanulmány a klasszikus és a modern államelméletekre támaszkodva újragondolja az állami célokat, hangsúlyozva az alapjogok fokozott védelmét és az állami hatalom erkölcsi kötöttségeit. Lon L. Fuller enomia elmélete alapján a jog morális vetületeit elemzi, míg John Rawls igazságosságelméletét felhasználva értékeli a gazdasági újraelosztás, valamint a meritokrácia elveit. A demokrácia kritikája során Bryan Caplan és Jason Brennan választói kompetencia elméleteire épít, alternatív demokratikus működési mechanizmusokat javasolva a legitimációs deficit csökkentése és a hatékonyság növelése érdekében.

Kulcsszavak: ideális állam, alapjogvédelem, jogelmélet, gazdasági igazságosság, demokratikus deficit, meritokrácia, Rawls igazságosság elmélet, Fuller enomia-elmélet, demokratikus legitimitáció, választói kompetencia

Abstract

Present research – grounded in legal theory – develops the concept of an ideal alternative state that aims to establish a balance between economic efficiency, sustainability, and legitimate governance in pursuit of fundamental rights protection and the common good as primary state objectives. Drawing on classical and modern theories of the state, the study redefines state goals by emphasizing the enhanced protection of fundamental rights and the moral constraints on state power. Based on Lon L. Fuller’s theory of enomia, it examines the moral dimensions of law, while employing John Rawls’s theory of justice to assess the principles of economic redistribution and meritocracy. In its critique of democracy, the study relies on Bryan Caplan’s and Jason Brennan’s theories of voter competence, proposing alternative democratic mechanisms to reduce the legitimacy deficit and improve state efficiency.

Keywords: ideal state, protection of fundamental rights, legal theory, economic justice, democratic deficit, meritocracy, Rawls’ theory of justice, Fuller’s enomia theory, democratic legitimacy, voter competence

¹ Dr. Rimán Áron PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Doktori Iskola, Miskolc-Egyetemváros, email: aron.riman@uni-miskolc.hu

² DOI 10.59558/jesz.2026.2.102

I. Bevezetés

A modern állam működése egyre komplexebb kihívásokkal néz szembe, amelyek nem csupán gyakorlati, hanem mélyen elméleti természetű kérdéseket is felvetnek. A demokratikus rendszerek válságtünetei – mint az alacsony részvétel, a populizmus, a politikai polarizáció és a korrupció – pedig szükségessé teszik az állami működés normatív alapjainak újragondolását. Jelen kutatás e szükségszerűségből kiindulva arra tesz kísérletet, hogy jogelméleti szempontból olyan ideális állammodellt dolgozzon ki, amely egyensúlyt teremt az alapjogok védelme és a gazdasági hatékonyság között.

Az államelmélet számos válasszal szolgál az állam célját, működését és legitimációját illetően. Arisztotelész a demokráciát a helytelen államformák közé sorolta, mivel az szerinte hajlamos a közérdek figyelmen kívül hagyására és inkább a tömegek érdekeit helyezi előtérbe.³ Hobbes és Rousseau ezzel szemben az állam létjogosultságát a társadalmi szerződés koncepciójából vezette le, hangsúlyozva az egyéni biztonság és a közjó elsődlegességét.⁴⁵ Ezen klasszikus gondolkodók mellett a modern jogelmélet képviselői, így például John Rawls vagy Lon L. Fuller pedig olyan normatív kereteket kínálnak, amelyek alapján újraértelmezhetjük az állam céljait és működési elveit.

A kutatás középpontjában az alapjogok kiemelt védelme áll mint az állam egyik elsődleges funkciója. Az állami hatalom normatív korlátjaként értelmezett alapjogok nem csupán az egyéni autonómia biztosítékai, hanem a jogállamiság és a legitim államszerkezet garanciái is.⁶ Ezzel összefüggésben különös jelentőséget tulajdonítok Lon L. Fuller „enomia” fogalmának, amely a joguralom morális követelményeire mutat rá, valamint a „helyes jog” elvének, amely túlmutat a pusztán pozitív normák érvényesülésén.⁷

A gazdasági egyenlőtlenségek és az állami újraelosztás kérdéskörét pedig John Rawls igazságosságelmélete mentén vizsgálom. Rawls elmélete nem csupán az intézmények igazságosságát, hanem azok működési célját – a leginkább hátrányos helyzetűek javára való működést – is hangsúlyozza.⁸ A meritokratikus és technokrata államfelfogások – mint például Daniel Bell vagy Michael Young elméletei – pedig ezen elvekkel ötvözve járulhatnak hozzá a hatékonyabb, de továbbra is normatívan működő államszervezet kialakításához.⁹

Végül, a tanulmány foglalkozik a demokratikus részvétel elméleti kritikájával is. Bryan Caplan és Jason Brennan munkái nyomán felvetődik a kérdés, hogy vajon a széleskörű választójog és a választásokon alapuló kormányzás valóban a legjobb garanciája-e az igazságos és hatékony kormányzásnak? Caplan szerint az átlagos szavazó irracionális, így a döntések minősége sérülhet,¹⁰ Brennan pedig egyenesen a demokrácia „erkölcsi problémáit” hangsúlyozza, és alternatív kormányzati modellek kidolgozását javasolja.¹¹ Mindezek tükrében a kutatás reflektál az állampolgári kompetenciák, a döntéshozatali minőség és a legitimáció összefüggéseire.

³ Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994, III. könyv 7. fejezet, 79. o.

⁴ Hobbes, Thomas: Leviatán. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 91–102. o.

⁵ Rousseau, Jean-Jacques: A társadalmi szerződésről. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

⁶ Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001, 105. o. és Dworkin, Ronald: Joguralom és jogállamiság. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1995.

⁷ Fuller, Lon L.: The Morality of Law. Yale University Press, New Haven, 1969, 33–94. o.

⁸ Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. Rawls, John: Justice as Fairness: A Restatement. Harvard University Press, Cambridge, 2001.

⁹ Bell, Daniel A.: The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy. Princeton University Press, Princeton, 2015. Young, Michael: The Rise of the Meritocracy. Transaction Publishers, New Brunswick, 1994.

¹⁰ Caplan, Bryan: The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies. Princeton University Press, Princeton, 2008.

¹¹ Brennan, Jason: Against Democracy. Princeton University Press, Princeton, 2016.

A kutatás így olyan elméleti állammodell megalkotására törekszik, amely az alapjogok elsődlegességéből indul ki, és ehhez illeszkedő módon definiálja az állam céljait, működését és legitimációs kereteit. A cél nem utópisztikus vízió, hanem olyan kritika, koncepció és értékrendszer létrehozása, amely támpontot nyújt a jelenlegi államszerkezetek jogelméleti értékeléséhez és fejlesztéséhez.

II. Mi az állam?

II.1. Antik, klasszikus és modern államelméletek

Az állam fogalmának meghatározása a jogelmélet egyik legrégebbi és legvitatottabb kérdése. A témával számos kiemelkedő jogtudós foglalkozott, azonban a jogtudománynak a mai napig sem sikerült egységes és általánosan elismert államfogalmat meghatároznia. Jelen pontban áttekintünk néhány meghatározó gondolkodó által alkotott fogalmat, majd összevetjük azokat. Megnézzük az átfedéseket és azt is, hogy mik azok a kérdések, amelyekből az eltérések adódnak.

Arisztotelész az államot természetes, az ember társadalmi lényként való létezéséből levezethető képződményként értelmezte, melynek célja a közjó, valamint az egyének erkölcsi és politikai kiteljesedésének biztosítása. Arisztotelész szerint a helyes államformák (*királyság, arisztokrácia, politeia*) a közérdeket szolgálják, míg a helytelen államformák (*zsarnokság, oligarchia, demokrácia*) a magánérdekeket helyezik előtérbe és ebből adódóan instabilak és igazságtalanok.¹²

Thomas Hobbes a fentiekhez képest alapjaiban eltérő államelméletet alkotott, mely szerint az állam mesterségesen létrehozott entitás, amely a természeti állapotban uralkodó „*mindenki harca mindenki ellen*” állapot felszámolására szolgál. Hobbes szerint az állam abszolút hatalma szükséges, mert ez biztosítja a békét és a biztonságot, garantálva az állampolgárok jólétét.¹³ John Locke – Hobbes-tól eltérően – jelentős korlátokat támasztott az államhatalommal szemben. Szerinte az állam célja az élet, a szabadság és a tulajdon védelme, valamint annak legitimitása függ az állampolgárok beleegyezésétől – társadalmi szerződés – és alapvető jogaik tiszteletben tartásától.¹⁴ A modern államelméletek a jogállamiság és a demokratikus legitimáció gondolatára építenek. Max Weber államdefiníciója, mely szerint az állam a legitim erőszak monopóliumával rendelkező politikai szervezet, kora államelméletének egyik legmeghatározóbb fogalmává vált.¹⁵ A 20. századi jogelmélet képviselőinek többsége, mint például Hans Kelsen és H.L.A. Hart, a jog és az állam közötti viszony normatív dimenziójának vizsgálatával foglalkoztak és a joguralom előtérbe helyezése mellett érveltek, vagyis, hogy az állam jog által korlátozott entitás legyen.¹⁶

Ezen különböző definíciók átfedéseiből azt láthatjuk, hogy a jogtudósok az állam létét törvényszerűnek vagy szükségesnek, de mindenféleképpen elkerülhetetlennek tartják. Továbbá azt is, hogy az állam annak érdekében jön létre, hogy a polgárai szabadságának egy részét elvonva biztosítsa az együttélés kereteit. Ezen túlmenően visszatérő fogalmi elem az egyéni érdekek és a közérdek, valamint ezek harca és az állam hatalmának korlátai, terjedelme, valamint annak jellege.

¹² Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994, III. könyv, 79. o.

¹³ Hobbes, Thomas: Leviatán. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 91–102. o.

¹⁴ Locke, John: Két értekezés a kormányzatról. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 39–144. o.

¹⁵ Weber, Max: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 330. o.

¹⁶ Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001, 105. o. és Hart, Herbert Lionel Adolphus: A jog fogalma. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 375. o.

A fentiek tükrében megállapítható, hogy az állam fogalmának pontos megalkotása előtt két kérdésre mindenképpen választ kell találnunk. Ezek pedig nem mások, mint a legitimáció kérdésköre és az állam céljainak a meghatározása, vagyis, hogy milyen alapon és miért létezik az állam. Természetesen ezek mellett a téma számos más kérdést is felvet, azonban a tanulmány terjedelmére és a fentebb nevesített két kérdés különös jelentőségére tekintettel azokkal jelen tanulmány keretében nem foglalkozom.

II.2. Az állami célok újradefiniálása a 21. században

A 21. században az állam szerepe jelentősen átalakult, ami a globális kihívások, mint például a környezeti válság, a gazdasági egyenlőtlenségek, a migráció és a technológiai forradalom következménye.¹⁷ Mindezek tükrében fontosnak tartom hangsúlyozni azt, hogy az újonnan felmerülő problémák meghatározó hányada, mint például a környezetvédelemmel, vagy a versenyképességgel összefüggő kérdések nagymértékben összefüggnek az egyre fajsúlyosabb fenntarthatóság kérdéskörével. A hagyományos liberális-demokratikus államforma válságtünetei, mint például a növekvő populizmus, politikai polarizáció és csökkenő közbizalom újraértékelést kívánnak meg az állami célok tekintetében. A kortárs szakirodalomban egyre hangsúlyosabbá válik az állam felelőssége az alapjogok hatékony védelmében, a gazdasági igazságosság biztosításában és a környezeti fenntarthatóság előmozdításában.¹⁸ Ezen lényeges változások megalapozhatják egy új, a korábbi nagy gondolkodók elméleteitől eltérő államkonceptió megalkotását, különös tekintettel a fenntarthatóság problémakörének egyre növekvő jelentőségére.

Ebben az új paradigmában az államnak aktív szerepet kell vállalnia a társadalmi igazságosság és a közérdek védelmében, miközben a döntéshozatal demokratikus minőségét és hatékonyságát is újra kell gondolni. Különösen hangsúlyos az állampolgári részvétel, valamint minőség kérdése, továbbá a döntéshozók elszámoltathatóságának javítása, amely a legitimációs deficit csökkentésének kulcsa lehet.¹⁹

III. Jogelméleti keretek: az ideális jog és állam kapcsolata

III.1. Fuller és az enomia: a „helyes jog” követelményei

Fuller jogelmélete központi szerepet tölt be az állam és a jog erkölcsi kötöttségeinek elemzésében. Fuller szerint a jog nem csupán szabályok pusztája összessége, hanem belső erkölcsi struktúrával rendelkezik, amelynek meg kell felelnie ahhoz, hogy valóban jogként működhessen.²⁰ Ez a belső erkölcsi rend a jog bizonyos minimális követelményeit jelenti, például a törvények nyilvánosságát, általánosságát, előreláthatóságát, világosságát és a következetes alkalmazásukat.²¹ Fuller szerint ezen feltételek hiánya vezet a jogrendszer anomikus állapotához.²² Az enomia megléte tehát a jogrendszer megfelelő működésének, legitimációjának és erkölcsi elfogadhatóságának záloga.

Fuller enomia-elméletének jelentősége különösen abban áll, hogy nem pusztán formai kritériumokat állít fel, hanem az erkölcsi legitimitást is a középpontba helyezi. Az ideális

¹⁷ Fukuyama, Francis: *Political Order and Political Decay*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2014.

¹⁸ Halmai Gábor: *A jogállamiság válsága*. Osiris Kiadó, Budapest, 2019.

¹⁹ Szabó Miklós: *A demokratikus részvétel dilemmái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

²⁰ Fuller, Lon L.: *The Morality of Law*. Yale University Press, New Haven, 1969, 33–38. o.

²¹ Fuller: i. m. 38–41. o.

²² Fuller: i. m. 106. o.

államban a jogrendnek nem csupán formailag, hanem tartalmilag is igazodnia kell a társadalmi együttműködés elősegítéséhez és az egyéni autonómia tiszteletéhez.²³ Ezáltal válik képessé a jog arra, hogy valóban orientálja az állampolgárok viselkedését, és ne csupán hatalmi eszköz legyen a kormányzat kezében. Ez a korábbiaktól eltérő, a formalitás helyett a tartalmat előtérbe helyező gondolkodásmód nagymértékben kitágítja az állam konceptuális meghatározhatóságának lehetőségét.

III.2. A jog normativitása és az állam erkölcsi kötöttségei

A jog normativitása azt jelenti, hogy a jog előírásokat fogalmaz meg, amelyek nem csupán tényeket közölnek, hanem irányítják is az emberek viselkedését. Hart szerint a jog sajátos normatív rendszert alkot, amely egyrészt elsődleges szabályokat tartalmaz az egyéni viselkedés szabályozására, másrészt másodlagos szabályokat is, amelyek a jog megváltoztatását, értelmezését és alkalmazását szabályozzák.²⁴ Ezen másodlagos szabályok megléte és működése kritikus fontosságú a jog normatív rendjének fenntartásához és legitimitásának biztosításához. Példának okáért gondoljunk csak bele, hogy milyen abszurd helyzetet eredményezne az, ha a jogalkotás rendje nem lenne egyértelműen meghatározva. Nem tudnánk, hogy ki, milyen eljárás keretében alkot és tesz közzé jogszabályokat. A jogszabályokat bárki bármikor megváltoztathatná, ezzel aláásva a jogbiztonság követelményét és a jog igazságos működését.

Dworkin jogelmélete ehhez képest tovább megy, amikor hangsúlyozza, hogy a jog nem értelmezhető pusztán szabályok gyűjteményeként, hanem alapvetően erkölcsi elvek és értékek összességéként kell felfogni.²⁵ Dworkin szerint az állam jogi döntéseinek mindig tükrözniük kell a méltányosság és igazságosság erkölcsi elveit. Az állam nem pusztán hatalmi szervezet, hanem erkölcsi közösség is, amely köteles minden döntésében tiszteletben tartani az állampolgárok egyenlő morális státuszát és méltóságát.²⁶

Ezért az állam erkölcsi kötöttségei nem csupán abban merülnek ki, hogy formálisan betartja a pozitív jogot, hanem abban is, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás során tiszteletben tartja azokat az erkölcsi elveket, amelyek legitimitását biztosítják. Ideális állam esetében tehát alapvető követelmény, hogy jogrendje ne csak formailag, hanem tartalmilag is megfeleljen az igazságosság, méltányosság és az emberi jogok normatív követelményeinek, biztosítva így a jog erkölcsi megalapozottságát és az állampolgári bizalmat.²⁷ Dworkin ezen elmélete tovább erősíti azt a Fuller által jelen tanulmányban már felvetett megközelítést, hogy a jog és az állam nem csupán formálisan, hanem tartalmilag és erkölcsileg is megfelelően kell, hogy működjön.

IV. Az alapjogok elsőbbsége mint rendezőelv

IV.1. Az alapjogok tartalma, egymáshoz való viszonya

Az alapjogok koncepciója a jogállamiság és demokratikus alkotmányosság egyik legfontosabb jogintézménye. Ez alatt olyan alapvető fontosságú jogokat értünk, amelyek törvény erejénél fogva illetik meg a jogalanyokat. E jogok – mint például az élethez való jog, a véleménynyilvánítás szabadsága, a magántulajdonhoz való jog, valamint a választójog – az

²³ Fuller: i. m. 96–100. o.

²⁴ Hart, Herbert Lionel Adolphus: A jog fogalma. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 91–102. o.

²⁵ Dworkin, Ronald: Taking Rights Seriously. Harvard University Press, Cambridge, 1977, 22–28. o.

²⁶ Dworkin: i. m. 180–184. o.

²⁷ Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 52–63. o.

egyéni autonómiát, az emberi méltóságot és a demokratikus közösségi működést hivatottak garantálni.²⁸ Az alapjogok egymással való kapcsolata komplex, mivel az egyes jogok gyakran összeütközésbe kerülnek, és így folyamatos mérlegelést igényelnek a jogalkalmazás során. Ez a helyzet valamennyi alapjog esetében fennállhat, így természetesen a választójog gyakorlása sem képez kivételt.

Az alapjogok közötti konfliktusok feloldása rendszerint az arányossági teszt alkalmazásával történik, amely során a célt, a szükségességet, valamint az arányosságot figyelembe véve kell eldönteni, hogy adott esetben mely jog élvez elsőbbséget.²⁹

IV.2. Védelmi szintek, intézményes garanciák

Az alapjogok hatékony védelméhez több szinten működő garanciarendszer szükséges. Az első szint az alkotmányos garanciák rendszere, amely explicit módon rögzíti az alapjogokat és azok korlátozásának feltételeit.³⁰ A második szint a jogalkalmazó intézmények, különösen az alkotmánybíróságok és a bíróságok szerepe, amelyek feladata az alapjogok érvényesítésének biztosítása és a jogszabályok alkotmányossági kontrollja.³¹ A harmadik szintet pedig a nemzetközi emberi jogi egyezmények és szervezetek, valamint ezek szervei – mint például az Emberi Jogok Európai Bírósága – jelentik, amelyek további védelmi mechanizmust biztosítanak.³²

IV.3. Jogállamiság és „jogvédelmi maximalizmus”

A jogállamiság elve szerint az állami hatalomgyakorlás csak a jog keretei között, annak szabályai szerint történhet. Ez szorosan összefügg az alapjogvédelemmel, hiszen a jogállamiság nem csupán formai, hanem tartalmi követelmény is.³³ A jogvédelmi maximalizmus elve azt jelenti, hogy a jogalkotás és jogalkalmazás során minden esetben a lehető legmagasabb szintű alapjogvédelemre kell törekedni. Ez természetesen magában foglalja azt is, hogy kétség esetén az állami szervek kötelesek az alapjogokkal összhangban értelmezni a jogszabályokat, növelve ezzel a polgárok államba vetett bizalmát.³⁴

Az ideális államnak minden intézményi és eljárási megoldást úgy kell kialakítania, hogy maximális védelmet nyújtson az alapjogoknak, miközben az állami működés hatékonyságát is megőrzi. Ezen két alapvető preferencia közötti egyensúly megtalálása adja az ideális állam esszenciáját, mivel a gyakorlatban hatékony működés nélkül nincs hatékony alapjogvédelem.

V. Gazdasági hatékonyság és igazságosság

V.1. Rawls elmélete és az újraelosztás elve

John Rawls igazságosságelmélete jelentős hatással volt a gazdasági igazságosság és állami újraelosztás koncepciójára. Rawls szerint az igazságos társadalom két alapvető elvet

²⁸ Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 442. o.

²⁹ Alexy, Robert: Elmélet az alapjogokról. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 38. o.

³⁰ Jakab András: Alkotmányjog – az alkotmányos jogállam elmélete és gyakorlata. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015.

³¹ Sólyom László: Alkotmányos elvek és esetjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 260. o.

³² Emberi Jogok Európai Egyezménye, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata.

³³ Sajó András: A jogállamiság határai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 84. o.

³⁴ Halmai Gábor: Alkotmányosság és jogállam. Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 191. o.

követ: az első, hogy mindenkit megillet a szabadságjogok egyenlő élvezete, a második pedig a különbségi elv, amely szerint a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell elrendezni, hogy azok a legkedvezőtlenebb helyzetben lévők javát szolgálják.³⁵ Ez az elv alapozza meg a társadalmi újraelosztást, amelynek során az állam célja az egyenlőtlenségek mérséklése, például progresszív adórendszer, jóléti programok, valamint oktatási és egészségügyi szolgáltatások révén.

Rawls elméletének gyakorlati jelentősége abban áll, hogy normatív keretet biztosít az állami gazdasági beavatkozásokhoz, amelyek célja a társadalmi igazságosság erősítése. Az újraelosztás ugyanis nem csupán jótékonyosság, hanem morális kötelezettség is, amely a társadalmi együttműködésből ered.³⁶

Itt érdemesnek tartom kiemelni, hogy ezen elv gyakorlati alkalmazása fokozott óvatosságot követel meg, hiszen az állam részéről hatalmas anyagi ráfordítást igényel és egyúttal az alapjogok védelme, valamint az állam hatékony működése között közvetlen feszültséget szít.

A túlzott mértékű újraelosztás, mint minden oktrojált beavatkozás, természetesen magában hordozza a kontraproduktivitás veszélyét. Példának okáért itt megemlíthetjük a szocialista társadalmakban mesterségesen kialakított egyenlőséget. Továbbá, a teljes kép vizsgálata szempontjából nem hagyhatjuk figyelmen kívül az emberek attitűdjeit sem. Az ilyen jellegű beavatkozások bátorítónak hathatnak a társadalom működésében kisebb intenzitással, áldozatkészséggel, valamint közteherhóvalálással résztvevő személyekre, míg a közös terheket nagyobb mértékben viselő szorgalmasabb és a társadalom szempontjából anyagilag hasznosabb, vagyis hatékonyabb egyéneket a kevésbé áldozatkész társaik „eltartása” hátráltathatja saját és családjuk boldogulása elérésében.

További gyakorlati problémát vet fel az is, hogy a „legkedvezőtlenebb helyzetben lévők” körének meghatározása nem mindig egyértelmű. Az állam ráhatása ugyanis korlátozott a saját állampolgárai helyzetét tekintve, hiszen nem minden releváns adatról van tudomása. Példának okáért képzeljünk el egy keményen dolgozó és az átlagnál magasabb jövedelemmel rendelkező édesanyát, aki beteg gyermekét egyedül neveli és tartja el. Tekintettel arra, hogy többkulcsos adórendszerben az elhatárolási alap a jövedelemhez igazodik, őt a kedvezőbb helyzetű személyek közé kellene sorolni, vagyis több adót kellene fizetnie. Jelen helyzetben a realitás szemben állna a szabályozást megalapozó ideológiai háttérrel.

További bonyodalmat jelent, hogy ha valamilyen célra többet fordít az állam, akkor azt máshonnan el kell vonnia vagy – tipikusan a közterhek megemelésével – a bevételét kell növelnie. Ez sikerülhet jól vagy kevésbé jól. Ebben rejlik a fokozott újraelosztás veszélye, ami nem csupán a hatékony államműködésre lehet káros. Ahogyan az a példából is kitűnik, a Rawls által megfogalmazott társadalmi igazságosság elvének gyakorlati alkalmazása akár az igazságosság és a méltányosság elveivel is közvetlen összetűzésbe kerülhet.

A többkulcsos adórendszer mellett az újraelosztás tipikus gyakorlati eszköze az ingatlanadó bevezetése is, mely intézkedés szempontjából a „leghátrányosabb helyzetben lévők” a saját ingatlannal nem rendelkező személyek. Ez azonban természetesen megemeli bérleti díjakat is. A kívánt céllal ellentétes kontraproduktivitás itt is tetten érhető, hiszen a „leghátrányosabb helyzetben lévők” lakhatása is megdrágul. Mindezzel arra szeretnék rávilágítani, hogy a túlzottan akár bal-, akár jobboldali ideológiák mentén folytatott állami működés sokszor kontraproduktív lehet. A 21. századi globalizált helyzet növekvő kihívásai – úgymint a migráció, valamint a környezetvédelem és a versenyképesség növekvő jelentősége – nem teszik többé lehetővé azt, hogy az államok továbbra is paradigmáktól elvakultan fenntarthatóan politizáljanak. Az ideális államműködéshez az eddigiektől eltérő jóval praktikusabb állami célok kitűzése szükségeltetik.

³⁵ Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 34–35. o.

³⁶ Barry, Brian: Justice as Impartiality. Oxford University Press, Oxford, 1995, 267–291. o.

V.2. Állami szerepvállalás, közérdek, adómorál

Az állami szerepvállalás kérdésköre szorosan összekapcsolódik a közérdek fogalmával. A közérdek olyan közjavakat foglal magában, mint a biztonság, az egészségügy, az oktatás vagy az infrastruktúra, amelyek biztosítása nélkül a gazdasági hatékonyság és a társadalmi igazságosság nem érhető el. A közjavak jellemzője, hogy nem lehet őket tisztán piaci mechanizmusokon keresztül hatékonyan és igazságosan biztosítani, ezért az állami beavatkozás ezen a téren szükségszerű.³⁷ A közjavak biztosítása tehát az állam egyik alapfeladatának tekinthető. Itt tartom érdemesnek megjegyezni, hogy a közjavak biztosításának színvonala nagymértékben összefügg azzal, hogy az állam számára mennyi erőforrás áll rendelkezésre, illetve azzal is, hogy milyen hatékonysággal tudja azokat felhasználni.

Az erőforrások meghatározó részét az adók mint állami bevételek teszik ki, melyek hatékonyságával szorosan összefüggő fogalom az adómorál. Az adómorál az állampolgárok adófizetési hajlandóságát tükrözi, amely közvetlenül függ az állam legitimitásától és attól, hogy mennyire érzik úgy az állampolgárok, hogy adójukat valóban a közérdek szolgálatában használják fel. Az állam felelőssége tehát, hogy transzparens, igazságos és hatékony módon kezelje az adóbevételeket, növelve ezzel az adómorált és az állami intézményekbe vetett bizalmat.³⁸ A transzparens, igazságos és legfőbbképpen hatékony gazdálkodás azonban természetesen nemcsak ezen a területen bír jelentőséggel.

V.3. Meritokrácia, állami vállalatok, vagyonkezelés

A meritokrácia elve szerint a társadalmi pozíciókat és javakat az egyének érdemeik szerint kapják, tehát a képességek, a teljesítmény és az erőfeszítések határozzák meg az egyéni sikert. A meritokratikus állam célja, hogy a társadalmi mobilitást elősegítse, és lehetőséget teremtsen minden állampolgár számára, függetlenül társadalmi háttérüktől. Ennek érdekében az állam intézkedéseket fogantat, továbbá befektet az oktatásba és minden egyéb olyan intézménybe, amelyek az egyéni képességek kibontakoztatását segítik elő.³⁹ Leegyszerűsítve, a meritokrácia célja az esélyegyenlőség megteremtése, vagyis ideális állapotot ír le, ahol mindenkire ugyanazok a játékszabályok vonatkoznak. Sajnos azonban ezen kívánatos, idilli állapot megvalósulása az emberi természetből adódó részlelhajlásból, a szubjektív preferenciákból, a kettős mércék használatából és az elfogultságból adódóan folyamatos nehézségekbe ütközik. Ezzel szorosan összefüggő államigazgatási problémának tekinthető az is, hogy bizonyos vezetők nem feltétlenül érdemeik alapján kerülnek hatalmi pozíciókba, ami kompetenciahiányhoz vezethet. Ez többek között annak is betudható, hogy a szakmai vezetők személyéről sokszor olyan emberek döntenek, akik az adott területen nem rendelkeznek kellő tapasztalattal, hozzáértéssel. Ez egyébként általában a demokratikus választások esetében is gondot jelent, holott ideális államot kizárólag szakmailag felkészült, megfelelő kvalitásokkal és ismeretekkel rendelkező szakembergárda vezethet.

Továbbá, az állami vállalatok és a vagyonkezelés szerepe is különösen fontos, mind a hatékonyság, mind pedig a társadalmi igazságosság tekintetében. Az állami vállalatok képesek közvetlenül megvalósítani közérdekű célokat, amelyek piaci körülmények között nem lennének fenntarthatók, például az infrastruktúra vagy a stratégiai iparágak támogatása révén. Ugyanakkor az állami vagyonkezelésnek átláthatónak és hatékynak kell lennie, hogy

³⁷ Samuelson, Paul A.: Public Goods and Subscription TV: Correction of the Record, pp. 81–83. In Journal of Law and Economics, 1964.

³⁸ Kirchler, Erich: The Economic Psychology of Tax Behaviour. Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 243, különösen: 103–151. o.

³⁹ Young, Michael: The Rise of the Meritocracy. Transaction Publishers, New Brunswick, 1994, 84–90. o.

elkerülhető legyen a korrupció, valamint az állami erőforrások pazarlása.⁴⁰ Ez a fajta állami tevékenység jelenleg is bevett gyakorlat, azonban az állam részéről jelentős anyagi ráfordítást igényel. A hatékony államnak pedig, a hatékonyság és fenntarthatóság elveinek megfelelően, úgy kell tudnia működni, hogy a felmerülő kiadásait képes legyen önerőből fedezni. Sajnos az államok többsége mindezt hitelek, illetve adóbevételekből oldja meg. Véleményem szerint ez a módszer nem teszi lehetővé a fenntartható állami fejlődést, hiszen így képtelenség gyarapodni.

A valóban hatékony és versenyképes államnak képesnek kell lennie arra, hogy bevételeit külső tőke bevonása és az adóterhek növelése nélkül is fokozni tudja. Erre megoldást jelenthetnek a piaci alapon működő állami (rész)tulajdonú vállalatok. Példának okáért, ésszerű lenne, hogy amikor az állam támogatást nyújt a gazdasági szereplő részére, akkor a támogatásért cserébe – kvázi befektetőként – részesedést szerez az adott vállalatban. Tekintettel arra, hogy ilyen támogatások léteznek, ez az újítás semmilyen plusz kiadást nem jelentene az államok számára. Továbbá az ilyen és ehhez hasonló hasznot hajtó támogatások a fenntarthatóság és a versenyképesség szempontjából kifejezetten előnyösek és sok hagyományos támogatással ellentétben nem tekinthetők elégetett pénznek.

A kis államok tekintetében a másik jelentős problémát a külföldi tőke dominanciája okozza. A betelepülő nagyvállalatok ugyanis nem csak kiviszik a haszon jelentős részét, de erőfölényükből adódóan ellehetetlenítik a konkurens hazai vállalatok versenyképes működését, kialakulását is. Itt szintén célravezető lehet az úgynevezett vegyesvállalatok létrehozása, amelyek segítenek abban, hogy a haszon minél nagyobb hányada az államban maradjon.

Mindezt úgy lehet a legtömörebben összefoglalni, hogy a versenyképes állam előnyben részesíti azokat a támogatásokat, amelyekről hasznot remél és törekszik arra, hogy az állam területén megtermelt profit minél nagyobb része az államnál, illetve saját polgárainál maradjon.

Az ideális állam tehát olyan gazdaságpolitikát folytat, amelyben a meritokrácia, az innovatív, hatékonyságon alapuló és következetes újraelosztási mechanizmusok és a versenyképes vagyonkezelés egyszerre szolgálják az igazságosság és a gazdasági hatékonyság elveit. Ez a megközelítés olyan társadalmi rendhez vezethet, amelyben az állam és az egyén érdeke a hatékonyság tükrében minél inkább összefonódik.

VI. A demokrácia újragondolása: részvétel, legitimitás, alternatívák

VI.1. A választások jogelméleti értékelése

A demokrácia hagyományos felfogása szerint a választások az állampolgárok politikai részvételének legfontosabb formáját jelentik, és központi szerepet játszanak a legitim államhatalom biztosításában. Jogelméleti szempontból azonban a választások nemcsak a demokratikus legitimitáció forrásai, hanem kritikai vizsgálat tárgyai is lehetnek. A demokratikus legitimitáció egyik alapvető követelménye a választások tisztasága, átláthatósága és igazságossága, melyek hiánya jelentősen aláássa az állami döntések elfogadottságát. A választások tehát nem csupán technikai, hanem mélyen normatív intézmények is, amelyek minősége közvetlenül meghatározza az állami intézmények legitimitását és működésének hatékonyságát.⁴¹

⁴⁰ Bell, Daniel: *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy*. Princeton University Press, Princeton, 2015, 102–118. o.

⁴¹ Dahl, Robert A.: *Democracy and its Critics*. Yale University Press, New Haven, 1989, 106–114. és 225–232. o.

VI.2. A választói kompetencia mérése (Caplan, Brennan)

A demokrácia elméleti kritikájának egyik központi eleme a választói kompetencia kérdése. Bryan Caplan a választói irracionális elméletét dolgozta ki, amely szerint a szavazók gyakran nem képesek megfelelően értékelni politikai döntéseik következményeit. Caplan szerint az átlagos választó irracionális döntéseket hoz, melyek káros politikákhoz vezethetnek. Ezt a jelenséget „racionális irracionitásnak” nevezi, amely során a választók inkább ideológiai meggyőződésük szerint, semmint a valós gazdasági vagy társadalmi érdeküknek megfelelően döntenek.⁴² Mindez tovább erősíti a tanulmány *V.1. pontjában* levont konzekvenciát, miszerint az ideológiák szerinti politizálás káros, azt a racionalitás hivatott felváltani. Mindezek után jogosan merül fel a kérdés: a demokrácia a racionalitás és ezáltal a hatékonyság, a versenyképesség, valamint az ideális állam kibontakozásának a gátját jelenti-e?

Jason Brennan szerint jelen állapotában igen. A gondolkodó még radikálisabb álláspontot képvisel, azt állítva, hogy a demokrácia önmagában erkölcsileg problematikus, mivel az emberek többsége politikailag nem elég tájékozott vagy felelősségteljes ahhoz, hogy döntései racionálisak legyenek. Brennan szerint a választók általában tájékozatlanok, apatikusak vagy irracionálisak, és emiatt a választások során gyakran rossz döntéseket hoznak. Ezért alternatív politikai rendszert javasol, amelyben a politikai döntések nem általános választójogon, hanem kompetencia-alapú jogosultságokon alapulnak, amit „episztokráciának” nevez.⁴³ Véleményem szerint ez az elképzelés sem célravezető, hiszen nagy valószínűséggel a kevesebb politikai jogokkal rendelkező rétegek elnyomásához vezetne, ezzel aláásva a társadalmi igazságosságot. Nem is beszélve arról, hogy az államigazgatás lényeges kérdéseinek tekintetében az átlagnál kompetensebb rétegek kompetenciája is jócskán elmarad az abban dolgozó szűk szakmai elit kompetenciájától. Képzeljünk el egy repülőgépet, ahol a pilóta minden egyes utas véleményét köteles figyelembe venni és annak megfelelően eljárni a repülőgép vezetése közben. Természetesen az abszurd helyzetet azt sem oldaná meg, ha a pilótának csak az orvosok véleményét kellene figyelembe vennie. Az ideális államnak kompetens és a társadalom egészének, valamint annak valamennyi rétegének érdekeit objektív módon képviselni képes vezetésre van szüksége. Ezen ideális állapot elérése vajon ezek szerint nem csupán a kevésbé kompetens rétegek kizárását – amelyek pontos meghatározása az állam korlátozott rálátása miatt egyébként lehetetlen – teszi indokolttá, de a teljes társadalomét is?

A tanulmány meritokráciáról szóló *V.3. pontjában* már kifejtettem, hogy ideális államot – a kompetencia biztosítása érdekében – jól felkészült és tájékozott szakembereknek kell vezetniük. Caplan és Brennan álláspontjának megismerését követően, azonban kiderül, hogy a jelenlegi demokráciákban cseppet sem ez a helyzet. Az irracionális, tájékozatlan és ezáltal szubjektív alapon döntő tömegek aláássák azt, hogy hasznos, hatékony és versenyképes döntések születhessenek. Mindez nemcsak azért történik, mert az egyéni érdekeiket a társadalmi érdekek elé helyezik, – ami egyébként a tanulmány elején (*II.1. pont*) tisztázott alapvető államcéllokkal, valamint az állam mivoltával ellentétes – hanem azért is, mert a fennálló kompetenciahiány miatt nem képesek arra, hogy a saját érdekeiket valóban képviselő politikai döntéseket hozzanak. Természetesen ezáltal képtelenek arra, hogy kompetens vezetőket válasszanak. Mindezek tükrében rá is térhetünk a megválasztott vezetőkkel kapcsolatos problémákra.

⁴² Caplan, Bryan: *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton University Press, Princeton, 2008, 30–32. és 180–184. o.

⁴³ Brennan, Jason: *Against Democracy*. Princeton University Press, Princeton, 2016, 54–74. és 140–172. o.

VI.3. Döntéshozói ösztönzők és hatalomkorlátok

A demokrácia működését nem csupán a választók kompetenciája befolyásolja, hanem a döntéshozók ösztönzői és a hatalom korlátozásának mechanizmusai is. Az intézményi ösztönzők, mint például az elszámoltathatóság, a hatalommegosztás, valamint a jogállamiság elvei kulcsszerepet hivatottak játszani abban, hogy a politikai szereplők döntései a közjó érdekében szülessenek meg. A döntéshozók számára a hosszú távú felelősségvállalás és a korrupció megelőzése érdekében szükséges ösztönzőket kialakítani, például a hatalmi ágak egyértelmű elkülönítése, valamint a folyamatos ellenőrző mechanizmusok (például ombudsmanok, független bíróságok és civil kontroll) működtetése révén.⁴⁴

Az ideális állam elképzelése szempontjából tehát a demokrácia újragondolása/alternatívájának keresése magában foglalja a választási rendszerek és az intézményi ösztönzők mélyreható vizsgálatát és átalakítását, hogy azok valóban szolgálják a társadalmi igazságosságot, a politikai stabilitást és a gazdasági hatékonyságot.

A döntéshozói ösztönzők vizsgálata során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a politikusok attitűdjeit, ugyanis korunk demokráciáiban nagyon elterjedt a megélhetési politikusok jelenléte. Ahogyan Max Weber is fogalmaz: „[a] politika a hatalom megszerzésére, megtartására vagy befolyásolására irányuló törekvés.”⁴⁵ Gondoljunk csak bele, hogy mennyivel hatékonyabb lehetne az állam működése, ha nem kellene ezek miatt erőforrásokat pazarolnia. Nem lennének kampányköltségek és a politikusok nem kényszerülnének populista, de valójában a hatékony állami gazdálkodással, a környezetvédelemmel, a versenyképességgel vagy más fontos értékekkel ellentétes, irracionális, az inkompetens választók igényeinek kielégítését célzó és ezzel szavazatukat biztosító intézkedések meghozatalára. Nem is beszélve arról, hogy mindezt a politikusok a már korábban emlegetett homályos jobb- vagy baloldali ideológiákra történő hivatkozással teszik, melyek mára már teljesen átjárhatóvá, az eredeti rendeltetésükkel – osztálypolitika – teljesen összeegyeztethetlenné és elavulttá váltak.

A hatalom megszerzésére irányuló kényszer demagóg ígéretek megtételére ösztönöz, míg a hatalom megtartására irányuló vágy arra, hogy az államgépezet és az egyéb stratégiailag jelentős pozíciók betöltése elsősorban a lojalitás, nem pedig a kompetencia alapján történjen. Az első probléma a választások mellőzésével, a második pedig az alulról történő, a központi hatalomtól teljesen független szerveződéssel érhető el. A teljesen független szerveződés alatt azt értem, hogy az alulról építkező szervek vonatkozásában a központi hatalom sem irányítási, sem pedig kinevezési jogosultsággal egyáltalán nem rendelkezik, hanem kizárólag ellenőrzési joga lehet.

A demokratikus államberendezkedés célja, hogy a nép a főhatalmat gyakorolja. Az igaz, hogy a nép a képviselőket választja, azonban arra, hogy ezután mi történik, a szabad mandátumok révén, a gyakorlatban nincs ráhatása. Mindezzel arra szeretnék rávilágítani, hogy a nép a 21. századi demokratikus berendezkedés keretében valójában nem is gyakorolja a főhatalmat, csak megválasztja, hogy kik tegyék azt. Következésképpen, a jelenlegi demokráciák, kompetens vezetők hiányában, – ahol az inkompetencia nem csupán a hozzáértés hiányát jelöli, hanem azt is, hogy az egyébként hozzáértő személyek tudatosan nem jó, hanem népszerű döntéseket hoznak – nemcsak aláássák a hatékony működést, hanem a kellő társadalmi kontrollt – ami egyébként az államforma ideológiai alapját adja – sem biztosítják. A mindeddig elhangzottak tükrében a tanulmány utolsó pontjában igyekszem összegezni az ideális állam attribútumait, alapelveit, valamint céljait, továbbá olyan államberendezkedést

⁴⁴ Fukuyama, Francis: Political Order and Political Decay. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2014, 211–244. és 299–311. o.

⁴⁵ Weber, Max: A politika mint hivatás. In Weber, Max: Tudomány és politika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992, 35–71. o.

vázolok fel, ami álláspontom szerint a jelenleginél hatékonyabb és igazságosabb államműködést tesz lehetővé, amellet, hogy a tényleges társadalmi kontrollt növeli.

VII. Záró gondolatok

Jelen kutatás során, jogelméleti alapokon olyan ideális állam koncepcióját kívánom felvázolni, amely két fő rendezőelvet követ: az alapjogok kiemelt védelmét és a gazdasági hatékonyság biztosítását. Mindehhez azonban elengedhetetlen a demokratikus működés problémáinak feltárása és kritikus újragondolása. Az elméleti vizsgálódás során a klasszikus és modern államelméletek, valamint az ezekből fakadó jogelméleti megállapítások képezték az elemzés kiindulópontját.

Az alapjogok központi szerepét hangsúlyozva, Fuller enomia-elméletére alapozva arra jutottam, hogy a jogrendszer legitim működésének feltétele, hogy az morálisan megalapozott, átlátható és következetes legyen, vagyis az állam legitimitása során nem a hatalom megszerzésének mikéntje az elsődleges – az bármilyen átlátható, erkölcsileg elfogadható módon történhet – hanem az, hogy a szuverén a hatalomgyakorlás során az erkölcsi és a természetjogi normákat betartva, a polgárok érdekében járjon el. Az állam működésének ugyanis feltétlenül tiszteletben kell tartania az emberi méltóság és az alapvető szabadságok követelményeit, melynek biztosítására hatékony intézményi garanciákat kell kidolgoznia.

Sajnos láthatjuk, hogy ez a 21. századi demokráciákban nem feltétlenül működik, ami az állam berendezkedésének hiányosságaira vezethető vissza. Azt korábban már kifejtettem, hogy a választók, a kompetenciahiányból eredően, nem képesek arra, hogy saját érdekeiket hatékonyan képviseljék. Erre, illetve az intézményi garanciák tekintetében is megoldást jelentene – a bíróságok mintájára – a szigorú szakmai szabályok szerinti alulról történő szerveződés oly módon, hogy a központi hatalom az ellenőrzési jogkörén kívül semmilyen jogosítvánnyal nem rendelkezne az így kialakított szakágak felett. Az így kialakított független szervek biztosíthatnák a kompetenciahiány csökkentését, továbbá az életpálya modell, valamint a szigorú szakmai szabályok garanciális keretét biztosítanának az alapjogok kiemelt védelmét és a gazdasági hatékonyságot illetően. Ezek a speciális, egy vagy több átfogó területet érintő közigazgatási csúcsszervek a minisztériumi szintet is meghaladó, szinte kizárólagos szabályozási jogkörrel rendelkeznenek a saját területeiken, azzal, hogy a közös kérdéseket közösen szabályoznák.

A szakági irányítás mellett természetesen létezne központi, általános hatáskörű szerv is, ami az országgyűlés, a kormány és az államfő megmaradt jogosítványait birtokolná. Legfőbb feladata az ellenőrzés, – az Alaptörvényben külön nevesített területeken – a jogalkotás és a végrehajtás lenne, mely utóbbi a szakszervekkel karöltve történne. Elsőre talán úgy tűnhet, hogy ez a koncepció nem felel meg a hatalommegosztás elvének, azonban ha gyakorlatiasabb megközelítést alkalmazunk, láthatjuk, hogy a jelenlegi rendszerekben a végrehajtás és a törvényhozás a személyi átfedések révén szorosan összefonódik. Ezen új koncepció a speciális csúcsszervek megnövekedett súlya révén képes lenne korlátozni ezt a gyakorlatban jellemző hatalmi összpontosulást. Mindezekon túlmenően biztosítaná a szakértelmet és – a központi ellenőrző szerv révén – a társadalmi kontrollt is.

A gazdasági igazságosság és hatékonyság kérdésében Rawls elméletét megvizsgálva rávilágítottam arra, hogy az egyes intézkedések meghozatala mindig egyedi megfontolást tesz szükségessé, továbbá, hogy azokat nem szabad ideológia alapon meghozni. A hatékonyságot kizárólag a szakmailag megalapozott döntések segíthetik elő. Az államnak ahhoz, hogy védelmezőként és szolgáltatóként működhessen, befektetőként is funkcionálnia kell, hogy a közjóra fordítandó erőforrások fenntartható módon, az állampolgárok további megterhelése nélkül, a rendelkezésére állhassanak.

A demokratikus működés kritikája során Caplan és Brennan elméletei nyomán rámutattam, hogy az általános választójogon alapuló demokrácia bizonyos kompetencia- és legitimációs problémákkal küzd. Ezért alkottam meg a fentebb részletezett alternatív állami mechanizmus koncepcióját, ami megerősíti a döntéshozói ösztönzőket és kompetenciát, valamint a hatalomkorlátozó mechanizmusokat. Ezáltal a kompetens, szakmailag felkészült és saját belátása szerint külső befolyástól mentesen, kizárólag racionális alapon dönteni képes vezetés révén biztosítható lenne a hatékony, versenyképes és fenntartható állami működés, valamint az alapjogok védelme, hiszen az állampolgárokat nemcsak a külső támadásoktól, hanem önmaguktól, egymástól és a káros ideológiáktól is meg kell védeni.

Az állam feladata, hogy úgy gondoskodjon állampolgáiról, mint a szülő a kiskorú gyermekéről. A szülő feladata sem az, hogy azt tegye, amit a gyerekek kér, hanem azt, ami a gyerekeknek jó, még akkor is, ha az nem ért vele egyet.

Irodalomjegyzék

Alexy, Robert: Elmélet az alapjogokról. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.

Barry, Brian: Justice as Impartiality. Oxford University Press, Oxford, 1995.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780198279136.001.0001>

Bell, Daniel A.: The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy. Princeton University Press, Princeton, 2015. <https://doi.org/10.1515/9781400865505>

Brennan, Jason: Against Democracy. Princeton University Press, Princeton, 2016.

Caplan, Bryan Douglas: The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies. Princeton University Press, Princeton, 2008. <https://doi.org/10.1515/9781400828821>

Dahl, Robert Alan: Democracy and its Critics. Yale University Press, New Haven, 1989.

Dworkin, Ronald: Taking Rights Seriously. Harvard University Press, Cambridge, 1977.

Dworkin, Ronald: Joguralom és jogállamiság. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1995.

Emberi Jogok Európai Egyezménye, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata.

Fuller, Lon Luvois: The Morality of Law. Yale University Press, New Haven, 1969.

Fukuyama, Francis: Political Order and Political Decay. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2014.

Halmai Gábor: Alkotmányosság és jogállam. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Halmai Gábor: A jogállamiság válsága. Osiris Kiadó, Budapest, 2019.

Hart, Herbert Lionel Adolphus: A jog fogalma. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

Hobbes, Thomas: Leviatán. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.

Jakab András: Alkotmányjog – az alkotmányos jogállam elmélete és gyakorlata. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015.

Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001.

Kirchler, Erich: The Economic Psychology of Tax Behaviour. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628238>

Locke, John: Két értekezés a kormányzatról. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

Rawls, John: Justice as Fairness: A Restatement. Harvard University Press, Cambridge, 2001. <https://doi.org/10.2307/j.ctv31xf5v0>

Rousseau, Jean-Jacques: A társadalmi szerződésről. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Sajó András: A jogállamiság határai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.

Samuelson, Paul Anthony: Public Goods and Subscription TV: Correction of the Record. In Journal of Law and Economics, 1964. <https://doi.org/10.1086/466601>

Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Sólyom László: Alkotmányos elvek és esetjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Szabó Miklós: A demokratikus részvétel dilemmái. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

Weber, Max: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Weber, Max: A politika mint hivatás. In Weber, Max: Tudomány és politika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992.

Young, Michael Dunlop: The Rise of the Meritocracy. Transaction Publishers, New Brunswick, 1994.